

A VISEGRÁDI REMETE UTOLSÓ ÚTJA
GÖRGEI ARTÚR HALÁLÁNAK
TÁRSADALMI VISSZHANGJA 1916-BAN

LIGETI DÁVID

„A SZABADSÁGHARCBA EGY VOLT AZ AMBÍCIÓM;
AZ, HOGY MI NYERJÜNK!”¹ (GÖRGEI ARTÚR, 1912)

1916. május 21-én – Buda visszafoglalásának hatvanhatodik évfordulóján – meghalt Görgei Artúr. A tábornok életének kiegyezést követő szakaszát először Krúdy Gyula jellemezte a „visegrádi remete” különös *epitheton ornans*ával, mivel a generális idejének javarészét itt töltötte. A „pátriárka-kort”² megért tábornok halála komoly sajtóvisszhangot váltott ki, amelynek során magától értetődően a generális áruló mivoltának kérdése is markáns szerepet kapott. Ám az egykori diktátor megítélések a *de mortuis nil aut bene* elve a legtöbb esetben maximálisan érvényesült, és a nekrológok Görgei emberi nagyságát, kitartását húzták alá. Jelen tanulmányomban az 1916. évi temetésről szóló visszaemlékezési írások alapján kívánom a tábornok utolsó napjainak történetét bemutatni.

Görgei életpályájának részletes bemutatásától e helyt eltekintünk, különös tekintettel arra, hogy jelen emlékkönyvben is kiváló összefoglalást talál a Tisztelt Olvasó a tábornok 1849. évi szerepéről, Hermann Róbert tollából.³

Görgei Artúr klagenfurti internálása a kiegyezéssel 1867-ben véget ért, ám az ekkor még mindig csupán negyvenkilenc éves generális helyzete távolról sem rendeződött. Az anyagi nehézségeken túl, a tábornok az elbukott szabadságharc miatt – de különösen Kossuth politikájának végett – bűnbakká változott. 1869-től a tábornok Visegrádon lakott,⁴ bár a teletek rendszerint Budapesten töltötte a Mária Valéria utca 17. alatt található házában. Hosszas küzdelmeket követően és öccse, Görgei István segítségével 1884-ben rehabilitálták véglegesen és ekkor nyugdíjban is részesítették. A generális kiegyezést követő sorsát Krúdy így összegezte:

¹ *Budapesti Szemle*, 1916. CLXVI. köt., 323. Görgei Marczali Henriknek való nyilatkozata.

² Ez a jelző szinte az összes Görgei-nekrológban felbukkan.

³ L. Hermann Róbert: Görgei Debrecenben, 1849. május 31. – június 3. című írását.

⁴ *Budapesti Hírlap*, 1916. május 25. 8.

„Hiába jöttek új tudósok, akik a történelmi távlatokat élesebb látócsöveken vizsgálták, a nemzet nem engedett igazából, Görgeynek meg kellett maradnia visegrádi remetének. [...] Élőhalottja volt századának, nemzeti gravamene, egy emberöltőn át programja volt a gyűlöletnek, az istentagadó nemzeti keserűségnek, okozója annak, ha a pipaszár eldugult, vagy megbukott a függetlenségi követ”.⁵

Az egykori diktátort a függetlenségek részéről élete végéig érték politikai támadások, amelyek tovább fokozódtak, amikor maga Tisza István vette pártfogásába a tábornokot: paradox módon így a patrónust az egykori diktátor személyén keresztül is lehetett támadni.⁶ Bár családja féltő gonddal vette körül a főparancsnokot, mindez bizonyos szempontból még terhére is volt Görgeinek. Azt a tényt, hogy a familia telente Budapestre költöztette a generálist, így kommentálta: „a városba cipelnék télire egyéb ócska bútor között engem is”.⁷

Az évek előrehaladtával természetesen gyengülő Görgeit évről-évre jellemezte az influenza-szezonban egy-egy lázas állapot, amelyet orvosai korábbi alagút-építési munkáival hoztak összefüggésbe, ezeket a kórokat azonban a volt főparancsnok rendre legyőzte.⁸ Testi gyengülésével párhuzamosan azonban Görgei szellemi állapota egészen a világháború idejéig nem romlott, amit hűen bizonyított az általa adott interjúk viszonylag nagy száma.

„A GONDVISELÉS KEGYE A VILÁGHÁBORÚ ÓRIÁSI TANÚSÁGÁHOZ
IS ENGEDTE ELJUTNI”.⁹ (PESTI HÍRLAP)

1916-ra azonban az agg tábornok állapota rohamosan romlott, tavasszal egyre hosszabb ideig feküdt öntudatlanul. A közvélemény május 11-én már arról értesülhetett, hogy „a nagybeteget megvizsgáló orvosok szerint a katasztrófa bármelyik pillanataiban bekövetkezhet”,¹⁰ valamint azt is „kijelentették, immár csak arról lehet szó, hogy a beteg szervezete meddig tud még viaskodni az egyre jobban elhatalmasodó kórral”.¹¹ A tábornok ekkor „mély letargiában, lehunyt szemmel feküdt, bár szívós szervezete csontig lefogyva, elgyengülten is

⁵ Krúdy Gyula: *A visegrádi remete*, in *Rákóczi harangja*. Történelmi elbeszélések. Budapest, 1975, 418–421.

⁶ Borbély János: Görgey csak visegrádi remete lehetett. A század élőhalottja, *Élet és Tudomány*, 64. évf. 38. sz. 2009, 1202–1204, 1204.

⁷ Uo.

⁸ *Budapesti Hírlap*, 1916. május 22. 5.

⁹ *Pesti Hírlap*, 1916. május 22. 1.

¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1916. május 11. 8.

¹¹ *Népszava*, 1916. május 11. 8.

újra és újra legyőzte a válságokat”.¹² Májusban már nem sokat volt eszméleténél, és csontsoványra fogyott.¹³ Görgei szervezete végül május 21-én vasárnap hajnalban adta fel a harcot; első felravatalozására még Mária Valéria utcai otthonában került sor, ahol hamarosan virágok egész halmaza vette körül az elhunytat. A tábornok arcáról halotti maszk és ceruzavázlat készült, keddről szerdára virradó éjjel pedig átszállították a Nemzeti Múzeum előcsarnokába.¹⁴ Itt a koporsót lépcsősoros szarkofágon helyezték el, tölgyfalombok között, miközben az emelvény lábánál egy 48-as zászló, tábornoki kalap, lovassági kard, valamint Görgei első és második osztályú vitézségi érme feküdt. A generális népszerűségét jól mutatta, hogy „a mai [május 24.] délelőtt folyamán is valószínű bűcsújárás volt az elhunyt tábornok lakása, ahová még mindig özönével érkeznek a személyesen kondoleálók sűrű csoportjai, levelek és részvétlívratok egész tömege”.¹⁵ Az egykori diktátor temetésére május 25-én délután három órakor került sor.¹⁶ Az egyházi gyászbeszédet Raffay Sándor evangélikus lelkész mondta, aki még a *laudatio funebris* műfajban is szokatlan pozitív hangon szólt az egykori főparancsnokról:

„Láttam Görgei Artúr derült, nyugodt öregségét, melynek napjait megaranyozta a családi kör féltő szeretete, rajongó tisztelete, kímélő jósága. Láttam az embert, ki Istentől kimért pályafutásán a küzdelemben állhatatos, a nyomorúságban tűrő, a szenvedésben emelkedett, az elhagyatottságban békeséges, [...] kemény és következetes, a hallgatásban fenséges, mindenben erős és öntudatos, a családi körben melegszívű és jóságos volt. [...] Hogy mi az igazság? Az, hogy Görgei Artúr igazi hős volt. Nem csak mint a véres csatamezők bámult hadvezére, hanem és még inkább hős volt a megítéltetés vértanúságának tűrésében, melyre neki erőt egyedül csak a tiszta öntudat fölemelő nyugalma adhatott. [...] én hiszek az emberi szívek jóságában és magyar nemzet génuszának nagylelkűségében, hogy ezt a koporsót és az ezt fedező hantokat nem illeti többé kemény vád és könnyörtelen Ítélet.”¹⁷

A gyászszertartást követően a tábornokot a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Görgei végső útját követően 1916-ban csak egyetlen jelentősebb kontroverziára került sor személyével kapcsolatban, ennek helyszíne azonban az Országház volt. A parlamenti ülészek kezdetén, június 3-án Beöthy

¹² Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. II. kötet, Budapest, Osiris-Századvég, 1994, 161.

¹³ *Pesti Napló*, 1916. május 21. 12.

¹⁴ Kosáry: *A Görgei*, 161–162.

¹⁵ *Friss Ujság*, 1916. május 24. 4.

¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1916. május 24. 11.

¹⁷ *Budapesti Hírlap*, 1916. május 26. 5.

Pál házelnök áttekintette az előző háborús év fontosabb történéseit, majd megemlékezett a közelmúltban meghalt tábornokról és indítványozta, hogy „e törvényhozó testület Görgei Artúr történelmi nagyságú egyéniségének kijáró kegyeletes érzelmeit, elhalálózása felett érzett fájdalmas részvétét jegyzőkönyvébe iktassa”.¹⁸ Az elnöki indítvány ellen a baloldali ellenzék egyik vezéralakja Polónyi Géza tiltakozott, aki a következőket jelentette ki.

„Szokatlan dolog, hogy amikor a kegyeletes érzés lerovásáról van szó, valaki ellenvéleménnyel álljon elő. De meggyőződésem szerint éppen olyan szokatlan az elnöki bejelentés és indítvány, amellyel foglalkozunk. Csak néhány mondat előadására szorítkozom. Én magam is osztozom az elnök úrnak ama felfogásában, hogy Görgei Artúr a magyar szabadság harcának történelmi alakja, azonban kétségtelen dolog, hogy Görgei egy ideig a nemzet osztatlan közvéleménye szerint súlyos vád alatt állott. A vád felett a történelem lesz hivatva ítélni. Én magam a frissen hantolt sír mellett tartózkodom a vád felemlítésétől is. De az elnök úr nyilatkozata [...] könnyen azt a vélelmet keltheti, hogy itt történelmi rehabilitációról van szó. Nehogy e tekintetben félreértés álljon elő, kijelentem, hogy az elnök úr javaslatához hozzá nem járulok.”¹⁹

Bár Polónyi véleményét a függetlenségek is osztották, Beöthy bejelentette az indítvány elfogadását a Nemzeti Munkapárt képviselőinek élénk tetszése mellett.

A kormánypárt álláspontját és véleményét jól összegezte gróf Tisza István kondoleáló távirata, amely szintén jelentős reflexiókat tartalmazott a világhéjésre: „A mai győztes világháború lélekemelő, dicsőséges napjaiban hatványozott erővel érezzük mennyi becses erőt emésztettek fel a múlt küzdelmei, s adunk hálát mindazoknak, akik a király és a nemzet közötti végleges béke áldásainak részesévé tették a nemzetet.” A miniszterelnök szintén nem fukarkodott a tábornok *aristeiájával*: „Küzdött mint egy oroszán: a midőn a küzdelem folytatásának céltalan voltáról meggyőződött, habozás nélkül vette magára a befejezés egész ódiomát és túrte egyetlen jajszó nélkül a félrevezetett nemzet átkait és gyűlöletét”.²⁰ Végül Tisza gyásztávirata szintén kitért Görgei ambivalens értékelésére, de egyúttal lezártnak is tekintette az árusítás körüli vitát: „[Görgei] ha nem is vehette ki részét a kiegyezés alapján megindult áldásos munkából, megengedte a Gondviselés, hogy megérje a személyét környező

¹⁸ *Pesti Napló*, 1916. június 8. 2.

¹⁹ Uo., vö. *Képviseletházi Napló*, XXX. köt. Budapest, Athenaeum, 1916, 6.

²⁰ Történelmünk sajátos drámája, hogy ezek a sorok fájó reminiscenciát jelenthettek Tisza 1918. októberi fátumára is.

félreértések eloszlását,²¹ az igazság diadalát s mint az egész nemzet hálás tiszteletétől környezett nagy aggastyán fejezze be életét”.²²

„GÖRGEI ARTHUR NEVE A HOZZÁ FÚZÓDÓ MINDEN DICSŐSÉGGEL ÉS MÉG ÉLETÉBEN KIENGESZTELŐDÖTT TRAGIKUMMAL EGYÜTT IMMÁR A TÖRTÉNELEMÉ.”²³ (báró Jósika Sámuel főrendiházi elnök, 1916. június 7.)

A magyar visszaemlékezések természetesen hallgattak Görgei pályafutásának egyértelmű árnyoldalairól, így például Zichy Ödön gróf statáriális kivégzéséről. A cislajtán sajtóban azonban felidéztek ezt az epizódot, mi több megállapították, hogy „nem Kossuth, hanem Görgei volt a magyar forradalom legnagyobb alakja”.²⁴ Mi több, a S. P. Q. álnéven író – magyar – szerző megállapította, hogy „Görgei olyan férfi volt, aki előtt ma szívesen hajtjuk meg zászlónkat”. Ez a cikk, amely a *Danzer Armee Zeitungban* is megjelent, jelentős polémiát is kiváltott, amikor Urmánczy Nándor 1916. szeptember 13-án parlamenti interpellációban fordult gróf Tisza István miniszterelnökhöz.²⁵ Jóllehet az interpelláció fő célja a k. u. k. haderő magyarellenes intézkedéseinek kárhozátása volt, a „Görgeyt magasztaló cikkben” a függetlenségi párti felszólaló Kossuthot becsmérlő kijelentéseket kifogásolta, amely „mélyen sértette” a képviselőt, valamint társait.²⁶ A k. u. k. haderő egyik hivatalos lapja nem maradt adós a válasszal, amikor megállapította, hogy „Urmánczy nem magyarként, hanem kizárólag 48-as pártemberként nyilatkozott”, és kiemelte a korábbi cikkből a Görgeit dicséző részeket. A szerző ismételtelen kijelentette, hogy „jóllehet Görgei győzelmeit a császári seregek ellen vívta ki, már nem tudunk neheztelni e nemes aggra, amennyire csak fekete-sárgák lehetünk”.²⁷ Az egykori honvédtábornok magas életkora miatt nyilvánosan már nem nyilatkozott a világháborús erőfeszítések mellett, személyes beszélgetések során azonban a „gyenge, betegeskedő Görgei világos pillanataiban arról beszélt, hogy mily szívesen menne a harctérre, és hogy győzni fogunk az oroszok felett”.²⁸ A valósághoz közelebb azonban vélhetően az *Uj Idők* zszurnalisztája járt, aki némi pátosszal megállapította, hogy Görgei

²¹ Tisza igazi politikus módjára próbált elkendőzni azt az egyébként közismert ténytet, hogy Görgei áruoló-mivoltát Kossuth *tudatos* megfontolása alapozta meg.

²² Tisza gyászúvátiratát természetesen az országos napilapok közölték. Pl. *Az Ujság*, 1916. május 25. 7. *Budapesti Hírlap*, 1916. május 25. 8. Emellett a telegram az osztrák sajtóban is megjelent. *Reichspost*, 1916. május 25. 5. *Fremden-Blatt*, 1916. május 25. 3.

²³ *Főrendiházi napló*, IV. köt. Budapest, Athenaeum, 1917. 212.

²⁴ *Armeblatt*, 1916. június 3. 4.

²⁵ *Pester Lloyd*, 1916. szeptember 14. 15.

²⁶ *Képviselőházi Napló*, XXX. köt. Budapest, Athenaeum, 1916. szeptember 13. 117.

²⁷ *Armeblatt*, 1916. szeptember 16. 6.

²⁸ Kosáry, *A Görgei*, 156.

halála akkor következett be, amikor „már régóta túl [volt] azon a mezsgyén, ahol a szellemi élet világossága lassanként alkonyi homályba olvad át”,²⁹ vagyis jelentős hadvezéri tapasztalatát már nem tudta a világháború eseményeinek értékeléséhez felhasználni. A tábornok halála körüli publicisztikák azonban jól rávilágítanak arra, hogy a közvélemény az első világháborúban az oroszok elleni revansot látta, amely jelentős mértékben emelte a magyar alakulatok morálját is.³⁰ Ezt az érdekes – első világháborús időkkel való reflexiót – több sajtóorgánium is hangsúlyozta, ám legvilágosabban a *Protestáns Szemle* szerzője fogalmazta meg: „A Görgeire esett gyűlölet mértéke volt a magyarság önmagába vetett hitének. [...] Ez a hit termette meg a mai világháború magyar katonáit s ez törte meg az északi orkán erejét. Görgei a mai világháborúnak előreküldött felderítője, ki önmagát adja oda, hogy azalatt a derékhad harcképessé váljék. Ő a mai világháborúnak is hadvezére volt s éppen ezért ő a mai világháborúnak leggyőzelmesebb magyar hadvezére.”³¹

Az osztrák tudósításokra is nagymértékben hatott a világháborús helyzet. A halotti jelentések kiemelték, hogy „Artur von Görgei” német eredetű (!) szepesi nemesi családból származott, és „a világháború kitörése után az agg [tábornok] új erőre kapott, és teljes lelkesedéssel követte népe – oroszok elleni – harcát. Csaknem ifjonti buzgalommal vett részt a hadigondozási feladatokban és minden törekvésében az elsők között volt”.³² Görgeitől egyébként nem sajnálták a kitüntető jelzőket, a *Neues Wiener Journal* újságírója személyét és azt övező rejtélyt Wallensteinéhez hasonlította.³³

Mindezekre való tekintettel Kosáry Domokos joggal állapította meg, hogy a dualista állam közvéleménye „történelmünk pozitív szereplőjének” tekintette Görgeit, egyben lezártnak tekintette a tábornok árulása körüli vitát, ezzel pedig nem kisebb történelmi személyiség hagyatékával került kontradikcióba, mint Kossuth Lajos. Jól érezték ezt a kormánypárti zsurnaliszták is, hiszen például az Újságban ezt olvashatjuk: „Ne fejtegetjük most hogy e két nagy, hazáját és nemzetét izzóan szerető magyarnak miért kellett két különböző úton járnia”.³⁴

²⁹ *Uj Idők*, 1916. május 28. 550.

³⁰ Erre az aspektusra jellemző anekdotát közölt a *Protestáns Szemle*, amely egy idős parasztember szavait tolmácsolta. „Ha Görgei akkor le nem teszi a fegyvert és kipusztíttatja a magyar férfiakat: ma nincs, aki feltartóztassa az oroszot. Tizenhét unokám harcol az orosz ellen, tizenhét honvéddel kevesebb, ha Világosnál én is meghalok, mint ahogy kész voltam meghalni.” *Protestáns Szemle*, 1916. 392.

³¹ Uo., 393.

³² *Weltblatt*, 1916. május 23. 8. *Eggenburger Zeitung*, 1916. június 2. 12.

³³ *Neues Wiener Journal*, 1916. május 26. 7.

³⁴ *Az Újság*, 1916. május 25. 6.

A Görgei negatív tulajdonságait felemlegető írások leginkább a tábornok közismert cinizmusát idézték fel.³⁵

Kosáry ennek megfelelően azt is papírra vethette, hogy „a megemlékezések többségében a vádlott szinte eltűnik, s helyébe a tragikusan félreismert nemzeti hős alakja lép.”³⁶ Mindehhez hozzátehetjük, hogy a vészterhes 1916-os esztendő, amely kis híján az összeomláshoz vezette el a Monarchiát, egyetlen olyan rendezvénynek adhatott teret és időkeretet, amely felülmúlta Görgei temetésének hatását, és ez IV. Károly december 30-i, várbeli koronázása volt.

Marczali Henrik a *Pester Lloyd* hasábjain szentelt egy hosszabb esszét Görgei emlékének. A jeles történész nemes egyszerűséggel zseninek titulálta a generálist, feltéve a kérdést, hogy „oly gazdag-e az ország, hogy ekkor géniuszt elpazarolhatott?”³⁷ Hogy a Görgei-kérdés és „az a meseszerű tény, hogy a magyar szabadságharc történelmi alakja, egészen mostanáig életben volt”, mennyire élénken foglalkoztatta a közvéleményt – és így a zsurnalisztákat, arra jó bizonyíték a *Prager Tagblatt* május 23-i nekrológja, amelynek mintegy negyedét kisatírozta a cenzúra...³⁸

Adorján Andor szintén Görgey hadvezéri kvalitásait húzta alá: „Görgey Arthur tündöklő magyar katona volt, hadvezéri zseni, nemzetének és fájának gyönyörű hajtása, s olyan organizátori tehetség, amely nélkül szabadságharcunk aligha ért volna fel abba az epikus magasságba, ahonnan, mint sugárzó égi test, örök fénnel ragyog vissza emléke az egész nemzetre.”³⁹ A magyar sajtó és közvélemény nem fukarkodott Görgeit a legkülönfélébb hadvezéri kvalitásokkal felruházni, amelyek azonban már túl is mutattak a hadászati vertikumon: Marczali Henrik például szinte messiási szintre emelte a generálist amikor kijelentette: „Képzeljük el, mit érhet el ekkora tehetség, ily tiszta jellem, megfelelő polczon. Nemcsak Jeruzsálem az, mely keresztre feszíti prófétáit, s nemcsak Jeruzsálem az, mely megbűnhődik érte.”⁴⁰ A volt főparancsnok reputációját jól

³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1916. május 28. 63. évf. 22. sz. 342.

³⁶ Kosáry: *A Görgei*, 164.

³⁷ *Pester Lloyd*, 1916. június 2. 7.

³⁸ *Prager Tagblatt*, 1916. május 23. 2–3.

³⁹ *Uj Idők*, 1916. május 28. 551.

⁴⁰ *Budapesti Szemle*, 1916. 32. A Krisztushoz való hasonlítás más írásokban is megjelenik, pl. a *Budapesti Hírlap* nekrológiájában ez találjuk: „Talán nem blaszfémia, ha elmerülve e borzalmas helyzetnek rémes sötétségébe, a megváltóra gondolkodok, aki a vállán vitte föl a keresztet, melyen megfeszítették, a Golgotára. Görgei tragédiája megfordítva járta meg ez utat. Az ő vállára a Golgotán tétetett a nemzet keresztje és Görgei egy életen keresztül, szegényen, üldözve, leköppe, ecettel megitatva hurcolta ezt a keresztet, melynek árnyéka most hullott le róla”. *Budapesti Hírlap*, 1916. május 25. 1. Görgeit mindeközben Mózeshez is hasonlították: „Mint Hóreb hegyéről a zsidó próféta, ő is látta az ígélet országát és nagy lehetett megnyugvása a magyar haza jövője felől”. *Pesti Hírlap*, 1916. május 22. 1.

mutatta, hogy amikor szeptemberben a román hadba lépés okozta káoszt kérték számon a Képviselőházban a katonai vezetésben Bakonyi Samu a következő bírálatot fogalmazta meg: „A külügyminiszter úr ne játsszon itt Kossuth Lajost, és ne tegye meg Conrádot Görgeinek”!⁴¹

Az 1916. évi Görgei-képről igen sokat elárul a *Népszava* nekrológja is, amely tárgyilagosan megállapítja, hogy „az újabb történelmi kutatások kimutatták ezen állítás [az árulás] alaptalanságát, de a hazaárulás bélyege élete végéig rajta maradt”.⁴² Mi több, a szerző azt is megállapítja, hogy Görgei diktátori kinevezésének ténye önmagában cáfolja az árulás vádját, mert Kossuth tisztában volt a további harc kilátástalanságával.

A Görgei halála körüli viták utóbb csak a 48-as és 67-es tábor közötti állandó csatározás egyik rövid epizódját jelentették. A diktátort a végzet megkímélte attól, hogy megérje a magyar republika 1918. évi megszületését, amely egyben azonban a történelmi Magyarország halálát is magával hozta. Ekként fájdalmasnak igaznak bizonyult az egyik nekrológ drámai mondata: „csak kevesen értették, hogy a régi Magyarország utolsó alakja megy az elporladás, elmúlás felé”.⁴³

⁴¹ *Budapesti Hírlap*, 1916. szeptember 16. 1.

⁴² *Népszava*, 1916. május 21. 4.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1916. május 26. 6.